

VALASTYÁN TAMÁS

Mit ér az ember, ha ír?

AHOGYAN SZENTKUTHY OLVAS



„Ha nem írnék, nem volnék semmi. Mindazonáltal nem ott vagyok, ahol írok. Többet érek, mint amit írok.”

(Roland Barthes)

Szentkuthy Miklós írásművészetének hatástörténetét egy antinómia szervezi, de fogalmazhatnánk úgy is, hogy már a művek megjelenésének szinkrón idejében jelen volt ez az antinómia. Egyrészt sok mindenki „ismerte”, másrészt igen kevesen „olvasták” ezeket a műveket. A jól értesültek, az intellektuálisan tájékozottak körébe tartozóknak illet tudni az újonnan megjelenő Szentkuthy-könyvről, ám olvasni egy-egy textust tőle, s ezen olvasás révén kialakítani egy képet magunkban e korpuszról, az nem ment könnyen, már-már – hogy Szentkuthy egy kedvelt fordulatával éljek – *ab ovo* lehetetlen volt. Ez az antinómia a szerző olvashatóságát illetően nem csupán az irodalmi sznobéria számlájára írható, magában az oeuvre-ben van valami, ami ellenáll a befogadásnak-befogadhatóságnak. A közlés-közölhetőség esztétikai és társadalmi instanciája egy adott kultúra befogadói közegében az az általános forma, amelyet, mondjuk így, kitölt(het) az éppen aktuálisan megjelenő mű. Szentkuthy esetében ez a be- vagy kitöltődés már igen korán problematikussá vált, hogy ne mondjam, ez volt igazán a probléma: hogy tehát a közlés említett instanciája és a befogadás közege nem tudott találkozni, nem jött létre illeszkedés köztük. Erre a szituációra érzett rá nagyon pontosan Szerb Antal, amikor a *Prae*-ről írva megjegyezte:

„A forma társadalmi megegyezés abból a célból, hogy a művész közölhesse magát a közönséggel. Az író, aki a konvencionális formát ilyen mértékben elveti, *eo ipso* elveti az olvasót is, legalábbis az olvasók akkora többségét, hogy a maradékot aligha lehet már közönségnek nevezni.”¹

E „maradékot”, egy érdeklődő réteg mindig megmaradó fölét lehetne ingyenceknek vagy még inkább rajongóknak nevezni. A rajongó olvasás persze a romantika óta bevett adekvát befogadói magatartás, ezzel nincs is semmi gond. De hogy valakit szinte kizárólag ilyen rajongó érdeklődés tartson fenn, úgymond, az irodalmi térben, s az általános, beható olvasás vagy mérlegelő-megítélő befogadás ennyire ne érintsen, az már nem tekinthető szokványosnak. A „különc, oly kevéssé értett író”² imágója az idő haladtával csak még in-

¹ Szerb Antalt idézi Rugási Gyula: *Szent Orpheus arcképe*. JAK, Pesti Szalon, Bp., 1992., 8.

² Radnóti Sándor: *A különc (Szentkuthy Miklós esszéiről)*. In: Uő.: *A piknik (Írások a kritikáról)*. Magvető, Bp., 2000. 172.

kább erősödni látszik, s azt is megállapíthatjuk, hogy Szentkuthy befogadása hozzá hasonlóan külön olvasót igényel.

Mindhárom monográfusról – hogy csak a nagyobb, átfogó vizsgálódásokat említsem –, Bálint Péterről, Rugási Gyuláról és Fekete J. Józsefről elmondható tudniillik, hogy különös diszpozícióból közelítenek a műhöz.³ Bálint Péter író és esszéista, Rugási klasszika-filológus, vallásfilozófus, azaz ítélőerejük, helyesebben ízlésítéletük egy meghatározott irányt és irányt feltételez. Ami a Szentkuthy-mű szempontjából persze termékeny: hiszen az írói olvasás a Szentkuthy-mű rebbenékeny metamorfózisára tehet fogékonyra, míg a klasszika-filológusi, filozófusi viszonyulás azt a rendkívül gazdag szellem- és kultúrtörténeti utaláshálókat képes láttatni, amely ott van e művek háttérében. Úgyhogy ezek lehetnek ugyan termékenyek, de mindez a közönséges vagy egy korszak irodalmi közfelfogását formáló kritikai befogadást nem (volt) képes átformálni, az általánosabb befogadói közegbe nem (volt) képes betörni. Az is lehetséges mindazonáltal, hogy e hatástörténeti antinómia vagy az alkotás és a befogadás inkongruenciája transzcendentális Szentkuthy esetében, vagyis alkotás és befogadás, írás és olvasás találkozása *ab ovo* lehetetlen, aminek okait firtatva Bálint Pétert idézhetjük:

„Mindent összegezve, valóban igaz, hogy: 'szakadatlan asszociációk végtelen szövedékéből' teremődik egy Szentkuthy-kép, melyről maga az író állítja a *Metaforában* egy helyütt: 'névtelen, definiálhatatlan változat'. A róla készíthető arcképpel kapcsolatban talán azért is a legtalálhatóbb megállapítás, hogy 'definiálhatatlan', más szóval megrajzolhatatlan, nehezen vagy csak hiányosan megrajzolható, mert ezernyi eltérő és ellentmondó vonásból tevődik össze, s ha az egyes változatokat és 'névtelen' arcváltozatokat egyetlen portrén belül akarnók összeilleszteni, netán egységsíteni, a legjobb esetben is csak egy Picasso-féle több nézőpontú képet szerkeszthetnénk.”⁴

Eszerint az írói alkotás már formalehetőségében is széttartó, egymással megfeleltethetetlen elemeket, érzeteket, képeket illeszt össze, miáltal viszont a műalkotás formarendje már idealitásában sérül. Mindez persze magát a befogadói oldalt sem hagyja érintetlenül: ti. Nem lehet érvényesen szólni Szentkuthy műveiről, azok formaproblémáiról, érvény alatt a kritikai ítélőerőn alapuló szabad vélemény elvi tisztaságát érve, merthogy a Szentkuthy-mű minden ilyen kritikai befogadói viszonyulást annulál. Rugási jegyzi meg a *Prae* kapcsán:

„Voltaképpen minek tekinthető e fiatalkori mű? Kommentárok, hosszabb-rövidebb esszék, tudományos ívű magyarázatok, félbemaradt novellák laza együttesének, avagy egy hagyományos értelmű epikai mű széthulló töredékeinek? Úgy vélem, bármelyik irányból is indulunk el, lényegében véve ugyanoda érkezünk, vagyis a kérdés eldönthetetlenségéhez. Minden értelmezésnek tulajdonképpen azt kell tapasztalnia, hogy Szentkuthy örökösen 'félúton' van a két megoldás között, s a *Prae* végül is a legtöbbet egy éppen íródó vagy fiktív regény értelmezéséről beszél.”⁵

Egy lehetséges regény értelmezéséről beszél, ergo ő maga nem regény. Regényként befogadhatatlan, olvashatatlan a *Prae*, mert hát nem regényként íródik, hanem egy regény

³ Fekete J. József a magyar irodalom mindent-olvasója, affirmátora, hihetetlen elánnal és sokasággal olvas-ír, az ő kritikai diszpozíciója is különös a maga nemében, méghozzá főleg abból a szempontból, hogy vajdasági kritikusként a magyar irodalmi kommunikációban szüntelenül éli a kívülség és a bent-lét sokszor kényelmetlen, de annál gyümölcsözőbb kettősségét.

⁴ Bálint Péter: *Szentkuthy álrühában*. Széphalom, Bp., 2003. 9.

⁵ Rugási Gy.: *Szent Orpheusz...* Id. kiad. 13.

lehetőségeként. Nos, mindez a Szentkuthy-írás és -olvasás transzcendentalitásában folytonosan fellépő zavar – hívhatjuk ezt persze máshogyan is, „névtelen, definiálhatatlan változat”-nak, eldönthetetlenségnek, szakadatlan asszociációk végtelen szövedékének – mégis csak a forma körüli tisztázatlanságról, tisztátalanságról árulkodik. És ez véleményem szerint annak köszönhető, hogy Szentkuthy elsősorban s mindenekelőtt fáradhatatlanul és szakadatlanul olvas, és csak másodsorban ír. Ezt az első pillantásra meglepőnek tűnő állítást szeretném az alábbiakban megmagyarázni.

Mielőtt előhozakodnék konkrét illusztratív példáimmal, még egyszer szeretnék neki-rugaszkodni az alkotás és befogadás antinomikus elrendeződését, inkongruens létmódját illető kérdésnek. Hangsúlyoznám, nem arról van szó, hogy Szentkuthy ne foglalkozna az olvasóival, írásművészetének befogadhatósága számára is adekvát téma. Azon kívül ti., hogy maguk a művek számos kommentárt, önkomentárt, magyarázatot, reflexiót tartalmaznak, a szerző sokszor külön is foglalkozik saját olvashatóságának problémájával. A *Saturnus fia (Dürer életregénye) Előszavában* így ír:

„A szó legnemesebb értelmében vett átlagolvasónak, a 'common reader'-nek (és épeszű könyv- vagy drámaírónak, színházi rendezőnek vagy kiadónak ez az 'istene', aki ítélkezik felette, vagy élvezi) elsősorban feltűnik, hogy a könyv nem követi a megszokott regény fokozatosan, egyenletesen hömpölygő epikai menetét. Események, jellemek, miliók nem a megszokott elosztásban és tempóban jelentkeznek, bemutatkozás és eltűnés, párbeszéd és leírás, cselekménybonyolítás itt mind arra vall, hogy a Dürer-könyv 'nem regény'. Nem is az.”⁶

E szövegrészletben újra előkerül a nem-regényről szóló regény értelmezésének-értelmezhetetlenségének, a regénynek mint a regény lehetőségének oly kínzóan valós ügye (akkor mi is a Dürer-könyv voltaképpen?!), ezúttal azonban az idézet elején szereplő olvasótípusra, az átlagolvasóra hívnám fel a figyelmet. Ő az, aki ítélkezik a művészeti alkotás felett, sőt élvezi azt, ráadásul még ha idézőjelben is, de kap egy „isteni” jelzót Szentkuthytól, az átlagolvasó az, akinek teszi a szépet, akinek a kegyeiért folyamodik, aki után vágyakozik a szerző. Még ha e fordulatot-megjelenítést ironikusan fogjuk is fel – ami a szövegösszefüggésből ugyan adódik, leginkább azonban önprezentálásról, az önmagyarázat retorikus alakzatáról van szó, ami már ily módon komolyan mondódik –, akkor is felmerül a kérdés, hogy egy átlagolvasó képes-e bármilyen módon is felfogni azt, ami itt (ti. ebben és persze más Szentkuthy-műben) egyáltalán történik. Nem éppen arról van-e szó inkább, hogy az olvasónak is minimum annyira kell(ene) különcnek lennie (*eccentric reader*), mint amennyire különös az a fura figura, aki itt teszi az olvasónak a szépet?

Mit jelent az a paradoxnak tűnő állítás, hogy egy író inkább olvas, mintsem ír? Roland Barthes írja egy helyütt, hogy „ha nem írnék, nem volnék semmi. Mindazonáltal nem ott vagyok, ahol írok. Többet érek, mint amit írok”.⁷ Mit jelenthet itt az írásnál-többet-érés? Mi ez a több? Mi az, ami több az írásnál? Az élet? De hát honnan tudná az író, hogy mi az élet, ha nem ír? Hiszen ha nem írna, nem volna semmi, azaz élet sem lehetne. Ugyanakkor az írás lehetőségterén kívül helyezi el voltaképpeni önmagát az író. Itt gondolhatnánk az etikai dimenzióra, hiszen ráadásul a „valamit érni” kifejezés az ember antropológiai adottságainak legfőbb kiteljesíthetőségére utal, ami legalábbis Kant óta az etikai autonómiával

⁶ Szentkuthy Miklós: *Saturnus fia*. Magvető, Bp., 1989. 8–9.

⁷ Roland Barthes *Roland Barthesről*. In: Angyalosi Gergely: *Roland Barthes, a semleges próféta*. Osiris-Gond, Bp., 1996. 312.

egyenlő. Az etikai, erkölcsi Szentkuthynál amúgy is sajátos hangsúlyt kap. Hogy ne mondjam, felértékelődik a változat-létek közepette „a hülye alaktalanságként”, „egy meghatározhatatlan, sohasem kész, hullámozó, oldódó, szakadozó, váratlanul és otrombán kristályosodó valami”-ként jellemzett én számára.⁸ Egy belső erő táplálta tartás az, amivel Szentkuthy szimpatizál az etikában. De még mielőtt azt gondolnánk, hogy találtunk valami szilárd pontot ebben a változat-létű prózavilágban, rögtön mondom azt is, hogy az etika a lehető legváratlanabb kontextusban tűnik fel: az emberek etikai meztelenségéről beszél a *Metafora* szerzője, vagy a fiatal akác erkölcsi fiziognómiájáról. E szöveghelyek poétikai ábrázolóerejét éppen az adja, hogy Szentkuthy az etikait, erkölcsit nem frívolan kezeli, hanem megtartja e fogalmak jelentését önnön autonóm erőterükben, helyesebben az etikai-erkölcsi jelenti azt a belső autonóm erőteret, amelyből az akác akác-léte előjöhethet, és a test meztelensége nem mint póre ruhanélküliség, hanem mint az emberi lélek kiasztikus-eminens felülete, „embrionikus formájának, elemi hajlásainak, gyűrődéseinek” megtapasztalása mutatkozik meg.⁹ Ami tehát több az írásnál – hogy visszatérjünk Szentkuthyn és Kanton át Barthesra –, az az ember belső etikai autonóm önereje, aminek meglétéből bontakozhat ki az írás.¹⁰ Ami mellett a következőkben érvelni szeretnék, az az, hogy ezt a belső autonóm önerőt nyugodtan azonosíthatjuk az olvasásnak egy speciálisan felfogott, méghozzá teremtő módon és az esztétikai tapasztalatban megképződő transzfiguratív jellegzetességével. Ami több tehát ily módon az írásnál, az az olvasás. Szentkuthynál, ugyanúgy, mint Barthes esetében, kevésbé írói, mint inkább olvasói etikáról beszélhetünk. „Ha nem írnék, nem volnék semmi. Mindazonáltal nem ott vagyok, ahol írok. Többet érek, mint amit írok.” Mivel olvasok, vagyok valaki. Ott vagyok, ahol olvasok. Annyit érek, mint amit/amennyit olvasok.

A XX. század konvergens vagy éppen diffúz olvasáselméleteiben – Hans-Georg Gadamer-től kezdve Maurice Blanchot-n, Hans Blumenbergen, Roland Bartheson át Jacques Derridáig vagy Paul de Manig – van egy olyan momentum, amelyet ha pertinensnek vagy konstansnak nem nevezhetünk is, valamiképp különböző alakváltozatokban hasonlóan tűnik elő. Arról van szó, hogy az olvasás nem pusztán egy passzív, rekapitulatív, reproduktív tevékenység, nem egy már meglévő tárgyszerű tényállást vagy életvilágbeli entitást a maga sajátos meglétében másodlagosan-utalón, evokatívan-felidézően megragadó folyamat, hanem – amiként Gadamer fogalmaz *A szó igazságáról* című 1971-es szövegében – „közvetlenül osztja az eredeti idealitását, mert az olvasás egyáltalán nem hagyja magát belekényszeríteni a reprodukció kontingenciájába”.¹¹ Az olvasás tehát mintegy önmaga is eredeti, aktív, innovatív és invenciózus érzékelés-, értelmezés- és létmód, amelyben meg-

⁸ Vö. Szentkuthy M.: *Az egyetlen metafora felé*. Szépirodalmi, Bp., 1985. 33.

⁹ I. m. 9., 15., 69.

¹⁰ Hogy mennyire nem egy monolit, statikus állapotról van szó Szentkuthy etikáról alkotott elképzelésében, hanem éppen hogy egy aktív-szituatív „tartásról”, azt mutatják máshol más esetében kifejtett gondolatai, pl. Nicolai Hartmann *Etikájához* fűzött megjegyzései is *Az egyetlen metafora felé* folytatásaként megírt *Az alázat kalendáriumában*: „Az etika számomra: (...) általános eslekvés-tan, maga az a fantasztikus szükségesség, hogy tenni kell, függetlenül minden erkölcsi igentől és nemtől; tulajdonképpen a lét mozgástana az időben.” Szentkuthy M.: *Az alázat kalendárium*. Magvető, Bp., 1998. 310.

¹¹ Hans-Georg Gadamer: *A szó igazságáról* (Poprády Judit fordítása). In: *Úó.: A szép aktualitása*. T-Twins, Bp., 1994. 127.

ismerés és létezés közös nevezője egy sajátosan felfogott teremtés. Ami itt első pillantásra nem magától értetődő, mi több, meghökkentő, az az, hogy mindazzal, amit most az olvasásról állítottunk, elsősorban az írást szokás jellemezni a beszéd ellenében, vagy a grafémát a fonéma ellenében – ti. mint ami lehetőségfeltételét képezi az olvasásnak. A nyelv potencialitását az írás őrzi meg, míg a beszéd az aktualitás oldalán jelölhető ki. Az írás- (beliség) misztériuma éppen abban áll, hogy ez a megőrzés hogyan lehet innovatív és invenciózus, miközben pusztán holt betű, jeltemető, jelentéskolumbárium. E misztériumhoz az olvasás a kulcs. Írás és olvasás sui generis egymást feltételezik. Gadamer észrevétele ismét megvilágító erejű, hiszen – ahogy fogalmaz –

„nem az írás halott betűjét, hanem csak az újra feltámadt (mondott vagy olvasott) szót számíthatjuk a műalkotás létehez. Azonban csak az íráson átmenve transzfigurálódik a szó, s ez igazsága. (...) Amit az íráson történő átmenet módszertanilag nyújt, az itt csupán a szó és különösképpen a költői kijelentés sajátosan nyelvi létmódjának felfedezése.”¹²

Ebben a gondolati elrendezésben az írás az olvasás előfeltétele, vagy inkább az írás kiteljesedése, potencialitásának egyfajta létformát elnyerése az olvasás.

Szentkuthy esetében azonban mintha éppen fordított lenne a helyzet. Persze nála is maradéktalanul fennáll az, hogy egy sajátos érzékelés-, értelmezés- és létmódról van szó az olvasás esetében. Érzéki tények színes kavalkádja s még színesebb percepciója, apperceptiója, azaz sémába rendezése fordul elő, formálódik meg majd’ mindegyik könyvében. Ha csupán *Az egyetlen metafora felé* című 1935-ös naplóesszét vagy esszénaplót lapozzuk fel, már akkor is rögtön megbizonyosodhatunk a kavalkád-lét, illetve a séma-, forma- s rendképzetek együtt-teremtődéséről. Egyfelől „a világ millió jelenségszilánkja”, másfelől „énem sémája” kerül elénk – ebben a tekintetben Szentkuthy, mondhatni, tisztán kantianus. Egyáltalán: nagyon jellemző az az igyekezet Szentkuthynál, amely arra irányul, hogy ábrázolja nekünk, megértesse, érzékeltesse velünk, olvasóival a világ, a jelenségek sokféleségének, valamint az én, az értelem sémaképző erejének, a sematizáció szükségyszerűségének s emberi törvényszerűségének a különbség megtartásán alapuló összefüggését, azaz egységét:

„hátha én leszek az az ember, aki egyesíteni tudja életében a líra abszolút 'korlátolt' hipochondriáját, az én didergő pizskát és aggályiszapját meg az objektív világ legszadisztikusabb (...) objektivitását, *tény*-alakját, matematikai percepcióját? (...) Lényegem: abszolút és szakadatlan *intenzitás*-igény (Isten, politika, nő, örök fecsegés: mindegy, hogy mi) és örök *forma*-igény, tiszta vagy álarcos plaszticitás, biológiai vagy geometrikus rajz.”¹³

Ám ez az összefüggés, az ének és a tények, az intenzitás és a forma egysége nem alkotható meg az író részéről – egy tökéletes műben, mondjuk. Mindez akármennyire is termékeny hiányként jelenik meg az írói lét horizontján – mégiscsak hiány és kudarc.

Akad viszont egy másik mód és lehetőség az én és a világ „lehetetlen egységének”, intenzív formájának megvalósítására úgy, hogy a megalkotottság hiányának nyoma, a jelek (a leírt betűk, szavak, mondatok, a mű, a szöveg) kínzó evidenciája nem emlékeztet folyton a kudarcra, amint az történik az írás esetében – ez pedig az olvasás. Szentkuthy mindig és folyamatosan olvas. Nála mintha az olvasáson átmenve transzfigurálna a szó – ez

¹² I. m. 124–125.

¹³ Szentkuthy M.: *Az egyetlen metafora...* Id. kiad. 23., 32.

lenne igazsága. Szentkuthynál nem az írás az olvasás előfeltétele, hanem fordítva: az olvasás megelőzi az írást, az olvasás vetül ki az írásba. Márpedig ez egy író esetében – tűnjön bármennyire termékenynek – mégiscsak óhatatlanul zavarok forrása lesz. Kiasztikus szinkronitásról van szó természetesen az írás és az olvasás viszonyát tekintve Szentkuthynál. Írás és olvasás, mint láttuk, egymástól elválaszthatatlanok. Ám valami miatt mégsem *olvassák* Szentkuthy különleges prózáját (már régóta), s ennek az olvas(hat)atlanságnak¹⁴ véleményem szerint paradox módon éppen az az oka, hogy Szentkuthy inkább olvas, mintsem ír. Hangsúlyozom: nem arról van szó, hogy papírizú hősei lennének s klisé-szövegeket alkotna, vagy olvasmányélményei vezetnék a tollát. Inkább arról, hogy az én és a világ „lehetetlen egységeként” variálódó változat-lét az olvasásban, az olvasás által és nem az írás révén találja meg önnön plasztikus és kreatív formáját, leginkább pedig arról, hogy az olvasás szeszélyes, pimasz, szemtelen, eretnek, vággyal teli, kielégülést sohasem nyerő, formát szétvető aktusa, az olvasott/olvasó lét minduntalan fölébe kerül az írott/író lét valamiképp (mégiscsak) egységes forma-igényt involváló jellegének.

Derek Attridge kutatásai alapján megállapíthatjuk, hogy nem csupán az írás révén alkothatjuk meg, írhatjuk újra innovatív tevékenységként a világot mint mindenkori másikat, hanem mindez az olvasás esetében is így van. Attridge Sartre és Derrida nyomán fogalmazza meg, hogy az innovatív olvasás folyamatában is rábukkanhatunk a másik máságára reagáló mozzanatra, amely „az előre meg nem jósolható aktusok révén” „az ismerős minőség váratlan alakját hozza létre”. Az innovatív olvasás vonatkozásában is elmondható, hogy „a szöveg nem jelölők és jelöltek meghatározott sora, hanem olyan lehetséges jelentésmező, amely arra vár, hogy felismerjék jelentését, anélkül, hogy azt ő jó előre meghatározná”.¹⁵ Az előre meghatározatlan és meghatározhatatlan „lehetséges jelentésmező” elénk kerüléseként, látókörünkbe vonásaként, azaz a másik alkotó megtapasztalásaként lehetne definiálni immár az olvasást. Szentkuthy is pontosan így olvas. Könyveket (főképp verseket, regényeket, esszéket, tanulmányokat), képeket, a természetet, hangulatokat, a másikat mint egyszerre ismerőst és idegent, álmokat, önnön belső szörnyeit – mindezeket rendületlenül és mániákusan olvassa Szentkuthy. A *Metafora*-könyvben hangsúlyosan és többször is megjelenik, ahogy az esszénaplóíró én tekintete pásztázza háló- és dolgozószobája miliójét, majd kifelé irányul az ablakon, pontosan megtudjuk, mi van bent s odakinn:

„a roletták lécei, a párkányon felfutó növény holdas, tej-kék levelei (reggel fél háromkor), az utcai világosság, a hálószobai homály, a szétgyúrt paplanok, a kilátszó akt-szótagok – ezek az impresszióim a legfontosabbak, ezek nekem *minden*.”¹⁶

Itt nem egyszerűen nézésről vagy látásról van szó. Ami itt elénk tűnik, az a világ invenciózus újra megalkotása a tekintet erejével, egy lehetséges létezőmódozat kristálycsillanása,

¹⁴ Ez a fordulat nem azt jelenti, hogy Szentkuthy prózája olvashatatlan, hanem hogy transzcendentálisan olvasatlan. Mintegy a nem-olvasás bele van kódolva e szövegekbe és a hatástörténetbe. Persze ez lehetne még újrafelfedezésének egyik záloga is, hiszen miként Barthes fogalmaz, az olvasás szabadsága egyben a nem-olvasás szabadságát is jelenti. Vö: R. Barthes: *Az olvasásról* (Babarczy Eszter fordítása). In: Uő.: *A szöveg öröme*. Osiris, Bp., 1996.

¹⁵ Derek Attridge: *Innováció, irodalom, etika: viszonyulás a másikhöz* (Hites Sándor fordítása). Helikon, 2007/4. 540–541.

¹⁶ Szentkuthy M.: *Az egyetlen metafora...* Id. kiad. 6.

intenzív formája – hangsúlyok elhelyezésével, kiemeléssel és háttérben hagyással, a ritmus segítségével, azaz az idő tiszta érvényesítésével: íme az innovatív olvasás alakzata. Mielőtt tovább haladnék példáim sorolásában, kísértésbe esem: hagyom magam rávenni, hogy ezen az úton ráakadjak Szentkuthy alkotást illető pertinens szempontjára, ti. a naplóírás lényegére. A *Metafora* 26. számozású feljegyzésében szerzőnk a naplószerű mű örök problémáit firtatja, nevezetesen, hogy az egyéniség strukturális egysége vagy a futó ötletek tétova lehetőségei képezzék-e a napló formáló elvét. De aztán arra a belátásra jut, hogy „sem kimondottan az én alapformulája, sem kimondottan a világ millió jelenségszilánkja, hanem a kettőnek a kompromisszuma” kellene, hogy ezt az elvet jelentse. Ez lenne a „valódi napló”, melyben az idő a főszereplő: úgy én, mint a világ az időbeliség szempontjából jövőnk tekintetbe – minden a ’reggeltől estig’ egyetlen abszolút egységébe illeszkedik”.¹⁷ Az innovatív olvasás révén tehát fel lehet fedezni és meg lehet alkotni az ennek és a világnak az időben összekapcsolódó formáját, a „valódi naplót”. Ha nem éppen az olvasás lenne olyan, amely minden lényegretörőséget, fő elvi rendezőerőt kivet magából, így a forma újfent fellelhetetlennek bizonyul.

Nézzük mármost közelebbről is az innovatív és invenciózus olvasás alakzatait Szentkuthynál. Természetesen az effektív szövegolvasás kínálkozik magától értetődően rögtön elsőként. A „Goethe összes verseit olvasom...”, „Lány-leírást olvasok, egy érzékiség-típus analízisével Powys *Jobber Skald*-jában...”, „Az egészen jó könyveket elolvastam...” kezdetű és típusú megnyilvánulásokról van szó, amelyekben Szentkuthy zseniális láttató erővel, nyelvi erudícióval és gazdag képzelőtehetséggel számol be olvasmányélményeiről, elemzi, ítéli, szortírozza az olvasottakat.¹⁸ De a megannyi kultúrtörténeti, mítoszbeli, zenei, építészeti, irodalmi, művészetfilozófiai utalás is árulkodik olvasottságáról. Ám egyszer csak ezt olvassuk:

„A könyveknek oly nevelésesen kicsiny százaléka izgat és lelkesít, hogy az olvasást mint *élményt*, nyugodtan kikapcsolhatom életemből: örökké ott somforgok a könyvek galériája előtt, de csak gyötrelmes taediumot okoznak.”¹⁹

Ez a mondat csupán látszólag frivol, valójában nagyon is komoly, ezért érdemes komolyan vennünk. Ti. Szentkuthy számára az olvasás tényleg nem élmény, nem is lehet az, ezen

¹⁷ I. m. 42–43.

¹⁸ Pl. egy ilyen olvasásból nő ki a *Metafora*-könyv folytatásaként megírt *Az alázat kalendáriumá-*nak elején szereplő Rilkeről szóló remeklés, amely a maga műfajában – bár éppen az a kérdés, hogy mi ennek a műfaja, hiszen naplóbejegyzésként anyakönyvezi Szentkuthy, de az egyik legjobb elemzés, amelyet Rilkeről valaha is olvastam, tekinthető tehát nyugodtan esszének is, amely a költő verseinek rímeléstechnikájáról, sorszerkesztéséről, szóválasztásainak poétikájáról, motívumkészletéről stb. szól. Vö. Szentkuthy M.: *Az alázat kalendáriumá*. Id. kiad. 9–18.

¹⁹ Szentkuthy M.: *Az egyetlen metafora...* Id. kiad. 27. Itt csak röviden jegyezzük meg, hogy ebben a részben Martin Heidegger is megkapja a magáét, vagy finomabban szólva jut neki egy kis fricska: „Itt állok most a cselédhisztéria és Heidegger filozófiája, mozi és igazság között, egyetlen aktív hivatással: a mitikus teljességű unalommal.” I. m. 29. Sajnálkozhatunk és csodálkozhatunk azon, hogy Szentkuthy miért nem alkalmazza és használja ki Heidegger kongeniális felismerését, hogy ti. az unalom a jelenvaló létének alapszerkezetéhez tartozik szorosan. Mint láthattuk, ennek a belátásnak örült volna Szentkuthy is, ha, felteszem, behatóbban ismerte volna Heidegger főművét, a *Lét és időt*.

túllép: amint az eddigiekből is láthattuk, nála az olvasás a világ fenomenálisan-hermeneutikailag releváns kreatív megalkotása, invenciója.

E fenomenológiai irányulás már átvezet bennünket egy másik olvasás-alakzathoz. Ti. amikor a dolgok, természeti létezők elemi szinten történő leírására, már-már fenomenológiai megalapozottságú, azaz intencionális jellemzésére törekszik Szentkuthy. Persze nincs szó tisztán ilyesmiről. E leírást, képet, intencionális aktust minden esetben árnyalja, telíti vagy csonkítja valami. Többnyire a fantázia szárnyai lebbentik el az alkotó megragadást a dologi lét valóságsgzemsétől, illetve a művészeti-művészettörténeti utalások hátlózata biztosítja mintegy, hogy az ember valahol mégiscsak el tudja helyezni e képet vagy leírást, intencionális aktust saját esztétikai vagy létezésbeli tapasztalatában. Érdemes hosszabban idézni a *Metafora*-könyv 27. szakaszának egyik részletét, ahol egy fa leírását olvashatjuk:

„Van egy fa ott az út mellett, végtelen karcsú törzse csúcsán egyetlen foszló labdalomb: talán Rómában így fáradtak s mégis szárnyalók a piniák, vagy a halott Magdaléna lelke így lebbent az égbe, mikor elhagyta húrkarcsú testét. Nincs szebb, mint egy ilyen útrakész rakétalomb egy törugékony szár végén: pillangó abban a pillanatban, mikor el akarja eresztetni a leheletnyi súlya alatt mégis bólogató virágot; röpke bárka egy Claude Lorrain-kikötőben, amint éppen kihúzza horgonyfullánkját a tenger nereida-húsából; teve turbános púpjá abban a pillanatban, mikor az ülő állat éppen hogy hozzákészülődik a felkeléshez, s mindezt még csak valami egész enyhe renegés jelenti: így, így áll és indul, így alszik és ívelődik az égbe az a lomb. Ha valami a keresztény lélek esti metaforája, úgy ez a lombkorona az.”²⁰

Itt egy konkrét fa körüli, általi történések és létesemények leírását olvashatjuk, egy hihetetlen gazdag allúzív rétegzettségű térbe állítva a képet. Pontosabban: a fára irányuló intencionális aktus jellemzésébe belejátszanak művészettörténeti, mitológiai, bibliai, zoológiai, biológiai, növénytani, fiziológiai, mozgásfizikai utalások, és közben – ez talán a legérdekesebb, a leginkább enigmatikus és megfejtésre ingerlő mozzanat a szövegben – egy konkrét természeti képződmény, egy különös, egyedi lombkoronájú fa képzete eljuttatja a leírást a „keresztény lélek” metaforájáig, e metafora beazonosításáig. Mondhatnánk persze, hogy ez egy klasszikus anyag/test-lélek dualitást színre vivő leírás, de ha pusztán le ragadnánk ennél a magyarázatnál, éppen a legérdekesebb momentum fölött siklanánk el, ti. az épp-átmenet, a passzázs jelleg fölött. A különböző dolgokon átvezető, sorozat-teremtő, láncolat-alkotó erő fölött. Ez a sorozat vagy ha tetszik, metaforikus, metonimikus, szukcesszív szintézisteremtés annyiban lehetséges – ügyelve persze arra, hogy közben az alluzivitás rétegzettsége is megőrződjön –, hogy Szentkuthy a kreatív olvasás invenciózus alakzatának potencialitásába sűríti s egyúttal áramoltatja onnan ki és tovább – azaz megnyitja a váratlanság felé – a fenomént, a jelenséget (ezúttal a fát). Ezáltal alkotva meg és ismertetve fel a „lehetséges jelentésmezőt” olvasójában. Olvasás teremt itt olvasást.

Ha a keresztény lélek esti metaforája ez a lombkorona, akkor a lombkorona metaforája, azaz a metafora metaforája maga az olvasás, méghozzá abban az értelemben, ahogy Szentkuthynál leginkább szóba kerül ez a trópus: egy aporetikus lehetőség a rendre, telítetlen, feltöltésre, betöltődésre váró tér. Mimikri és kompozíció – ahogy egy 1939-es, az *Ágoston olvasás közben* című szövegben írja Szentkuthy:

²⁰ I. m. 45–46.

„Az ember, ha egy nagy-terjedelmű műbe kerül, eleinte morgolódik, kritizál. Később már csak két dolog érvényesül: a/ mimikri és b/ kompozíció.

Mimikri: az ember belenő, beleolvad a régi szerző világába, megérzi, akaratlanul magáévá teszi, értelmi síktól függetlenül (...).

Kompozíció: a monumentális terv-ívek, még ha naivak és hazugak is, fenségesekek, ellenállhatatlanok, mindennél lényegesebbek.”²¹

Az olvasás tehát egyszerre hasonulás és alkotás. S ha már Szent Ágoston, Szentkuthy talán legkedveltebb keresztény filozófusa szóba került, említhetünk még egy fontos vonatkozást a metafora metaforáját, az olvasást illetően: azt, ahogyan az olvasás eseményét megtapasztalhatjuk a *Vallomásokban*, amikor a főhős visszahúzódik a kert csendes magányába, hogy felüsse a könyvek könyvét. A sok sírás, gyötrődés, „balga zümmögés”, duruzsolás, zokogás, nyöszörgés után némán olvasni a könyvet – ez a lélek számára maga a balsam:

„föjlajzottan siettem vissza a helyre, ahol Alypius üldögélt, mert ott tettem le az apostol könyvét, midőn fölkeltem onnan. Kezembe kaptam, fölüttöttem és csöndben olvastam azt a fejezetet, amelyre először esett a szemem.”²²

Az olvasás eszerint a számtalan és sokféle inverziót, zaklatottságot és konfessziót magába fogadó konverzáció metaforája. Egyszerre materiális és intellektuális megnyilvánulás. Megtérés, eltérés, visszatérés – végül is mind ugyanarra hív: sétáljunk, barangoljunk, vándoroljunk az olvasás tereiben.

²¹ Szentkuthy M.: *Ágoston olvasása közben*. Határ, 1992/4–5. 25.

²² Aurelius Augustinus: *Vallomások* (Városi István fordítása). Gondolat, Bp., 1987.² 242.